

„Kétség és remény közt”

Evangélikus nevelés hajdan és ma

Az evangélikus nevelés történetében az első döntő lépést Luther fellépése jelenti. De Luther nem Zeusz fejéből kipattanó Pallasz Athénéként jelenik meg, hanem egy hosszú történelmi folyamat után. A lutheri reformáció nemcsak közép-európai, nemcsak európai, hanem világtörténelmi jelentőségű. Legfőképpen Európának jelent nagyszerű bizonyítványt, hiszen a XV. századra Európában igen válságos helyzet alakult ki. Egyrészt a hatalom néha ellaposodott, visszaélt a hatalmával, másrészt a társadalomban megszületett az igény a lelki élet igazi ápolására. Az eddigi liturgikus kereszténység mellett hallatlan mértékben megerősödött a másik, az intellektuális kereszténység.

A nagy probléma az volt, hogy erre a kihívásra képes-e Európa válaszolni. Luther fellépése tulajdonképpen csak elindította ezt a folyamatot, hiszen a reformációt, az úgynevezett ellenreformációtól – amit én a mai viszonyok között már nem tartok túlságosan szerencsés kifejezésnek – nem lehet elválasztani. Luther fellépése nemcsak az evangélikus megújulást, hanem a katolikus megújulást is elindította és ezeknek az egyházaknak – ha vitatkoztak, hadakoztak is – közösen kell szembenézniük a mai kihívással.

A mai társadalomban a szekularizáció komoly veszély. A természettudományok fejlődése új kérdéseket vetett fel, tehát a szent ágostoni probléma – hit és tudás viszonya – ismét aktuális. Az egyházak nehéz feladat előtt állnak, mert erre a kihívásra legalább olyan szintű választ kell adniuk, mint amilyet a XVI. század adott az akkori kihívásokra. Ezeknek a feladatoknak a megoldása az iskolák dolga.

Napjainkban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a keresztény iskolák nem fordulnak egymással szembe, hanem egymást segítik, egymást támogatják. De nekünk evangélikusoknak a saját múltunkat, a saját módszereinket kell elsősorban továbbadni. Luther reformációjának több területe van. Az egyik az, hogy Luther rendkívül fontosnak tartotta az iskolát. 1524-ben a német városok tanácsához írott levelében kifejti, hogy a világ egyetlen legfontosabb megváltoztatója, az iskola, és akkor, amikor annyi pénz megy háborúra, akkor ne sajnálják a pénzt az iskolákra sem. Az oktatás támogatása a leglényegesebb kérdés. Megemlítendő, hogy Luther különbséget tett a felsőbb oktatás és a népoktatás között. A felsőbb oktatásban ő is rendkívül fontosnak tartotta a latin, a görög és a héber nyelv tanítását, de a népoktatásban a nemzeti nyelv – az ő esetében a német nyelv – oktatását tartotta fontosnak. Hiszen éppen az a bizonyos előbb említett intellektualizmus azt jelenti, hogy az Istennel való kapcsolatát mindenkinek magának kell intéznie. Ezt a biblia ismerete nélkül – ami pedig csak a nyelvtanulással vagy a nyelv ismeretével oldható

meg – nem lehet elérni. Luther nemcsak megfogalmazza ezt, hanem le is fordítja a Bibliát, és ezzel megteremti a német irodalmi nyelvet.

A másik rendkívül érdekes jelenség, amit gyakran el szoktunk hanyagolni, hogy Luther volt talán az első olyan pedagógus, aki a leánynevelést is fontosnak tartotta. A leányokat is meg akarta tanítani írni és olvasni, esetleg még számolni is, mert amit a bevásárlásnál eladásnál és egyéb tevékenységeknél használhatnak, azt meg kell tanulniok. Ez aztán a gyakorlatban is érvényesült.

Luther mellett barátja Melanchthon fellépését is meg kell említeni. Ő egészen más egyéniség. Luther robbanékony, heves és melegszívű, éleselméjű, logikus. Olyan szép, kiegyensúlyozott latin stílusa van, hogy élvezet olvasni. Nekünk magyaroknak különös jelentősége van ennek, mert a külföldön tanuló magyar diákok Luthert is, Melanchthont is hallgatták. Csakhogy a magyar diákok nagy része németül kevésbé tudott, latinul mindenki, tehát ők elsősorban hallgatói voltak. Hogy mit jelentett ez a wittenbergi iskola a magyar reformáció és a magyar oktatásügy szempontjából, azt akkor mérhetjük le, ha tudjuk, hogy 1524-től a XVI. század végéig, tehát 1600-ig több mint ezer magyar diák tanult Wittenbergben. Ezek jelentős része Melanchthon kezébe került, ő foglalkozott velük, kísérte életútjukat, ahol lehetett segített rajtuk. Nem egy ajánló levél maradt fenn, amelyben a mecénásoknak felhívja a figyelmét egyes tanítványok kiváló tulajdonságaira.

Jelentős iskolateremtők Tetsendorf és Sturm. Az előző azért érdekes, mert ő a bentlakásos iskolák megalakítója, Sturm viszont különösen hangsúlyozta a tudomány és a hit egységét.

A magyar reformáció robbanásszerű térhódítását bizonyítja, hogy 1517-ben kezdődött, de 1524-ben már megfogalmazódott a törvény, hogy „Lutherani omnes comburatur”. Minden lutheránust meg kell égetni.

Ha megnézzük, hogy kikből lettek a reformátorok, akkor feltűnhet, hogy nem egy ferences szerzetes lett a reformációnak kiemelkedő tagja. Kopácsy István sárospataki ferences volt. Ő 1531-ben alapította meg azt a sárospataki iskolát, amely eleinte természetesen nem kálvinista volt, hanem még katolikus iskola, és aztán lett lutheránus, majd kálvinista. Gálszécsy István, aki Kassán és Gyulán tevékenykedett már énekeskönyvet szerkeszt. Ozoray Imre Békésben, Biharban Batizi András Tokaj környékén működik, ő már saját kátét is szerkesztett, hiszen a hitoktatásnak ez volt abban az időben a legfontosabb formája. Az egyik legkiemelkedőbb és legtöbbet kutató személy Dévai-Bíró Mátyás, akit magyar Luthernek is szoktak nevezni. Először Nyugat-Magyarországon tevékenykedett, aztán 1-2 évet börtönben töltött – ez nem csak a XX. században fordult elő – és aztán Debrecenbe került.

Nem lehet meghatottság nélkül Erdősi Sylveszter Jánosra gondolni. Ez a kiváló humanista és ugyanakkor a reformációnak lelkes híve megírja az első magyar-latin grammatikát. Ő az első, aki az újtestamentumot lefordítja. Hogy a fordítást mennyire átélte, az mutatja, hogy befejezésékként megírja az előhangot, amely az első magyar időmértékes vers.

Akiket eddig említettünk, elsősorban magyar anyanyelvűek voltak, de a hazai németség is számos híres reformátort adott. Stöckel Lénárdra vagy Honterus Jánosra gondolhatunk például. Heltai Gáspárról külön kell megemlékezni. Ő szász ember volt, és csak felnőtt korában tanult meg magyarul, a magyar nyelvnek azonban olyan lelkes pártolója lett, hogy műveit később magyar nyelven írta. Krónikája rendkívül értékes történelmi forrás. Stöckel Lénárd Bártfán tevékenykedett, Honterus pedig Wittenbergben tanult és aztán jött Magyarországra. A reformáció azt eredményezte, hogy a XVI. század során ez a mozgalom szinte az egész országot hatalmába kerítette.

22 nagyobb gimnázium, 40 kisebb gimnázium, 51 falusi iskola, és 20 magániskola jött létre. Mecénások, előkelő urak saját költségükre indítottak iskolát, a többi iskola valamilyen közösséghez kapcsolódott.

Az iskolák között talán az egyik legérdekesebb sorsú ebben az időben az eperjesi gimnázium. Eperjesnek akkor fantasztikus kulturális vonzereje volt, és ez váltotta ki azt is, hogy az iskolát üldözték. Hogy milyen erőt jelentett, csak annyit jegyeznek meg, hogy amikor az iskolát meg kellett segíteni, akkor voltak adakozók, akik 10 ezer forintot adtak. Voltak 8, 7 és 6 ezer forintos adakozók is. (Az akkori forintról tudnunk kell, hogy egy tanárnak az egy évi jövedelme 50-60 forint között mozgott.) Nem véletlen, hogy a Caraffa-féle vérfürdő éppen az eperjesi protestantizmust támogató polgárságot igyekezett felszámolni.

A másik hányatott sorsú iskola ebben az időben a pozsonyi, ahol szintén nagy fellendülés, és aztán súlyos retorzió következett. A soproni is a legrégebb iskoláink közé tartozik, a bécsi békéig 1606-ig nagyon nehéz helyzetben volt.

Ha már a bécsi békét említettem, meg kell említeni, hogy ebben az időben Magyarországon abszolút nemzetiségi türelem volt. Ha valaki elolvassa a bécsi béke szövegét, akkor talál benne egy érdekes passzust. Nevezetesen azt, hogy az állami tisztviselők a kapitányok magyarok legyenek, s akkor meg is magyarázza, hogy mit jelent az, hogy magyar: azt, hogy ebben az országban él. Tehát nem nyelvi alapon fogalmazták meg a magyarságot, hanem a társadalmi együttélés volt ennek az alapja. Bocskai fogalmazásában a türelem gondolata volt ez. Ez olyan fontos tényező az evangélikus iskolában.

A XVIII. század fejlődő, de nehéz korszak. 1714-től kezdve születnek a rendeletek, amelyek az evangélikus iskolákat visszaszorítják. Ezzel lényegében öt iskola tudott eredményesen szembeszállni: a selmecbányai, a körmöcbányai, a kassai, a besztercebányai és az ozsgyáni. Ozsgyánról külön meg kell említeni, hogy a latin nyelvű iskolákkal szemben az ozsgyáni iskola magyar volt. A XVIII. század egyúttal egy új szellemi irányzatnak, a pietizmusnak százada, amely a mi oktatásunkban azt jelentette, hogy minél szélesebb tömegeknek az eredményes tanítását kellett megoldani. Ennek az irányzatnak legkiemelkedőbb alakja Bél Mátyás, akinek volt egy egész iskolája. Követői: Mart János, Tonka Szászki János és Benczúr József.

A szabadkőművesség és az evangélikus oktatás között igen szoros kapcsolat volt. Érdekes, hogy a szabadkőművesség tulajdonképpen Lengyelországból hatott Magyarországra. Eperjes volt az egyik központja és Eperjesről sugárzott aztán Kassára, Miskolcra, a Garam vidékre és az egész Szepességre. Ne felejtsük el, hogy ezt a területet abban az időben részben Felső-Magyarországnak, részben Alsó-Magyarországnak nevezték. A szabadkőművesség az emberi egyenjogúságnak, méghozzá legtöbb esetben vallásos alapon való egyenjogúságnak a hirdetője és szervezője volt.

A felvilágosodás újítást hozott az evangélikus oktatás történetében is. Ezek közt meg kell említeni Ráth Mátyás a győri működését és még inkább Tessedik Sámul személyét. Ebben az időben a felvilágosodás már az állami rendelkezéseknek megfelelően (1777 Ratio Educationes) egészen új helyzetet teremt, modern tartalmi megújulást eredményez az oktatásban. Egyrészt a kifejezetten nyelvi oktatás mellett megjelenik a földrajz és a történelem tanítása, megjelenik és fejlődik tovább a matematika, a geometria, a csillagászat, a természettudomány és a botanika. Az alsófokú iskolákat anyanyelvi iskolának nevezték, ami azt jelentette, hogy ezekben minden nemzetiség a saját nyelve szerint tanulhatott. Az iskolák a felsőbb fokon három évig grammatikát két évig retorikát-poétikát, majd két évig akadémiai tárgyakat tanítottak.

A következő periódus a reformkor. A nemzeti érzés kibontakozása természetesen szükségszerűen nemzetiségi konfliktusokhoz vezetett. Az evangélikus egyházban elsősorban a magyar-szlovák viszony éleződött ki, és a század folyamán egyre erőteljesebb lett az úgynevezett pánszláv mozgalom. Selmechányán például a tanári kar is megoszlott. A másik kérdés, ami fölmerült ebben a korban, az az unio kérdése. Köztudomású, hogy Kossuth Lajos vetette fel a református és az evangélikus egyház unióját, ez azonban nem valósulhatott meg.

A reformkorban a leghatékonyabb nevelő kétségkívül Pestalozzi. A legtöbb pedagógus az ő tanítványa volt. Akkor is a latin nyelv tanítása volt a legfőbb feladat, és Pestalozzi ehhez a memorizálást tartotta szükségesnek. A reformkori gimnáziumokban a tanulónak kilenc éves korára tudnia kellett latinul, mert attól kezdve például a matematika latinul tanították. Más tantárgyaknak is megnőtt a szerepe, a matematikának és a történelemnek is. A történelem-oktatás alapja a Hármaskis-Tükör lett, amely az ország majdnem minden iskolájában divatos volt, és óriási hatással volt a magyar szellemi életre.

Megjelent az iskolákban a zsidó kérdés. A liberális nemesség eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy Magyarországon a polgári fejlődésből hiányzik a kereskedő, pénzügyekkel foglalkozó elem, tehát a zsidóságot integrálni kell a magyarságba. Eötvös József, aki ugyan „kivételesen nem volt evangélikus”, 1841-ben jelentette meg a zsidó emancipációról szóló könyvét. Ez a kérdés az evangélikus iskolákban is aktuális volt, annál is inkább, mert például a Fasori Gimnázium a pesti zsidó hitközséggel rendkívül szoros kapcsolatot tartott fenn. Már csak azért is, mert a pesti árvízkor 1838-ban a zsidók a Deák téri templomba menekültek be, és ott az evangélikus gyülekezet gondosan ellátta őket. 1919-ig Budapesten zsidó gimnázium nem volt, tehát a polgárosodó, gyorsan fejlődő zsidóság a mi iskolánkat preferálta. Előnyös volt ez az együttműködés.

Fasori iskolánknak nagy szerepe volt a szabadságharcban, hiszen Tavasi Lajos részt vett a 48-as oktatási reformokban, majd beállt honvédeknek. „Jutalmul” aztán megfosztották állásától és száműzetésben fejezte be életét.

Az abszolutizmus kora az első periódusban komoly nehézséget jelentett, hiszen az Entwurf nagyon szigorú követelményeket állított az oktatással szemben, úgyhogy az iskolák legnagyobb része nem tudta a főgimnázium szintjét elérni, hanem visszafejlődtek algimnáziummá. Ez a szorítás 1860-ban már lazult, és ennek eredményeképpen fokozatosan hozzáálltak, hogy az iskolák főgimnáziumok legyenek.

Mi jellemzi ennek a kornak az evangélikus oktatását? Azt kell mondanunk, hogy tudós tanárok tanítottak az iskolában. Akkor is az volt a legfontosabb tényező az iskolában, hogy a tanár magasan képzett legyen. Ez a magas színvonal szakmai szempontból és erkölcsi szempontból is fontos. Ha megnézzük az egyes iskoláknak a programját és tervét, akkor mindenütt azt látjuk, hogy a cél: művelt, hazafias és vallásos embereket nevelni. Ebben kétségkívül szerepe van Herbartnak is. Ő az a pedagógus, aki a XIX. század végétől talán a legnagyobb hatással volt az európai pedagógiára, és akinek óriási érdemei vannak. Herbart és tanítványai, Ziller és társai voltak az elsők, akik a lélektani vizsgálatokra felhívták a figyelmet. Tehát azt hangsúlyozták, hogy az oktatásban nagyon fontos a tanároknak a lélektani képzettsége. Ezt nem csak mondták, hanem intézetet is hoztak létre, ahol a lélektani kísérleteket végrehajtották. A pszichológiai képzés mellett a másik herbarti tétel az, hogy az alapvető cél az erkölcsi tökéletesítés. Tehát az evangélikus iskoláknak is alapcélja ebben az időben az erkölcsi nevelés volt, és ehhez nagyszerű eszközül

kínálkozott a pszichologizálás. A pszichologizálás, ha egyszer az erkölcsi nevelés a célja, akkor az egyházi neveléssel tökéletes összhangban van.

A vallásoknak és elsősorban a keresztény vallásnak alapproblémája a bűn, a bűn elleni küzdelem. Erről sajnos nagyon sokszor elfeledkezünk és én azt hiszem, hogy nekünk, akik evangélikus vagy keresztény iskolát akarunk csinálni, ezt a tételt helyre kell állítani, mert a bűn, bűntudat, bűnbánat és bűnbocsánat, ezek a legfontosabb tényezők nevelésünkben is.

Ugyancsak rendkívüli figyelmet érdemel, hogy bomlófélben van a család. Luthernek egyik alaptétele az volt, hogy a nevelés legfontosabb központja a család. S ez a kérdés napjainkban veszélyben forog.

Visszatérve az iskolai rendszerhez, a század végén a magyar oktatásügy jelentős fejlődésen megy át. Merem állítani, hogy a XX. század elején a magyar oktatásügy a világ élvonalában járt. Szokták szidni, hogy porosz rendszer. Csak egy ellenpéldát mondok: Eötvös Loránd, amikor a magyar tanárképzést modernizálta, megalapította az Eötvös Collégiumot, amely az École Normale Supérieure-t, tehát a francia tanárképzés legmagasabb szintjét vette mintául, nem a porosz tanárképzést.

Ha most megnézzük a lehetőségeket, akkor azt kell mondani, hogy ma az evangélikus iskolák, de én azt hiszem az egyéb egyházi iskolák is, nehéz helyzetben vannak. Ami a leglényegesebb azonban, hogy összegyűltek ezekben az iskolákban olyan tanári karok, amelyek a szolgáló értelmiség mintaképei lehetnek. Az egyházi nevelésnek, az evangélikus nevelésnek egyik legfontosabb tétele az, hogy szolgáló értelmiséget akarunk nevelni. Nem kizárólag az egyén érvényesülése a célunk, hanem az egyén érvényesülése úgy, hogy az az egész közösséget szolgálja. Ha ezt kicsit közelebbről megnézzük, akkor azt kell mondani, hogy az oktatásnak lehet távlati célja és lehet pillanatnyi célja. Nekünk mindenképpen a távlati célt kell néznünk. Azt hiszem, hogy távlati célból Magyarországnak, a magyarországi egyházi iskoláknak óriási feladatuk van, világtörténelmi feladatuk. Néha kapok levelet Amerikából, amelyben így írnak „az eszményképünk az Önök iskolarendszere”. Most pedig bizonyos téren ezt az iskolarendszert próbáljuk rombolni. Nekünk az értékek fennmaradásáért rendkívül keményen kell kiállnunk és keményen kell harcolnunk. Mi a nagy probléma? Amikor a Fasori Gimnázium megalakult, akkor négy osztályunk volt. Az első év nagy tanulsága az volt, hogy a gyerekek 15 éves korban már nem olyan fogékonyak, mint 10 éves korban, tehát napirendre kell tűzni a 8 osztályos iskolát. Napjainkban, mikor már teljes lesz a 8 osztályunk, az az érzésem, hogy vissza kell nyúlnunk a legkisebb gyerekekhez is. Amikor az iskolákat államosították, akkor az evangélikus egyháznak volt 396 elemi iskolája is. Ma alig van elemi iskola. Amikor a gyerekek idekerülnek hozzánk első gimnáziumba, 11 éves korban, az egyik legfontosabb feladatunk, hogy leszoktassuk őket a trágár beszédéről, amit vagy az iskolából vagy a családból hoznak. Tehát ha ezt a szoktatást nem 10 éves korban, hanem 6 vagy 7 éves korban kezdjük, akkor sokkal inkább tiszta légkörben nőnek ezek a gyerekek. Óriási feladat – pillanatnyilag azt kell mondani, hogy irreális feladat, ez, de azt hiszem, hogy nagy távlatból ezt kell célba vennünk, hogy a kis lelkek tisztaságára vigyázzunk és azt helyreállítsuk.

Befejezésül egyik kedves professzoromat szeretném idézni. Amikor Szekfű Gyula még bécsi levéltáros volt, levelezett Horváth Jánossal. Amikor Szekfűt meghívták a budapesti egyetemre, de habozott, Horváth János írt egy levelet neki. Engedtessek meg, hogy befejezésül ebből idézzek:

„Kedves Barátom!

Múltkori leveled szerint némi melankóliával készülődöl hazafelé. Más oldalról ellenben azt hallottam, hogy kedvvel készülsz új pályádra. Minthogy nem tehetem fel, hogy neked így hazudsz, másnak meg amúgy, ezt a két dolgot úgy hozhatom „közös nevezőre”, ha azt mondom, „kétség és remény közt” készülsz az egyetemre. Minthogy annak idején Te nekem prédikációkat tartották bizonyos „kötelességekről”, stb. most én hadd prédikáljak egy rövidet.

Eleinte el leszel keseredve, megállapítod, hogy tanítványaid hallatlanul tudatlanok, se latinul, se németül nem képesek olvasni, más nyelveken annál kevésbé; tapasztalhatod, hogy óráidra eljárnak, nagyon érdeklődni látszanak, kitűnően kolokválnak – de semmit sem értettek meg. [...] Mennél kevésbé érzed magad jól az egyetemen kívül Budapesten, annál több megnyugvást fogsz találni az egyetemen belül az említett gondolatban. Meg fogod sajnálni ezeket a szegény kis számár tanítványaidat és tanítani fogod őket. [...] Az ember sok minden elől szívesen és nem ok nélkül húzódik vissza, amit mások az ő kötelességének mondanak. Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan. Tovább adni azt, amit szerencsésebb helyhezlelé-sünkben másoktól kaptunk.

Egyik kezével minden jóra való ember valaki másét fogja a múltban, s érzi benne a biztatást- a másik kezét pedig kinyújtja s várja, hogy általa a lánc tovább folytatódjék. Belefogódnai a múltba, de zsebre dugni a másik kezünket: azt jelentené, hogy cserben hagytuk elődeinket, megcsaltuk a holtak reménységeit. Nekem ez régi érzésem, s talán nem is csináltam volna soha semmit, ha a néhaiakra nem gondolnék.

Gondolj most már az eljövendőkre, és nyújtsd ki a másik kezed még ismeretlen hallgatód felé. Üdv! Johannes.”

Azt hiszem, hogy ez a gondolat nekünk is erőt ad, nekünk is vannak kapcsolataink a múlttal és vállalnunk kell a jövő kihívásait.

Részlet Túróczy Zoltánnak az Egyházi középiskoláink című, a Protestáns Szemlében 1938-ban megjelent cikkéből

„Ha az életben szükséges döntések akarati erőfeszítéssel vagy nevelői munka révén elérhetők, akkor minek Krisztus keresztje? Az egész mai nevelési rendszer egy bibliaellenes antropológián épül fel, mely elfelejti, hogy az ember, úgy amint van, a halál állapotában van, amelyből csak Isten igéje, Isten teremtő szava szólítására kelhet fel, mint új teremtés. Ez a nevelési rendszer halottöltöztető. Imádságra kényszerít össze kezeket a koporsóban s ájtatos könyvet nyom beléjük, s azt állítja róluk, hogy keresztyének. Hol van ebből a nevelési rendszerből a keresztyénné nevelés lehetősége fölötti döbbenet, a növendékekért való imádkozás belső kényszere és az Isten igéjének a döntés kényszerével és lehetőségével való odaállítása? Azt hiszem, nem sok tanárunk merne ezekből a kérdésekből csak arra az egyre is őszintén igennel felelni: Szoktál-e imádkozni a tanítványaidért?

És mégis azt mondom, hogy érdemes fenntartani az egyháznak, mint ilyennek, a középiskolákat. Aldott lehetőség van bennük elrejtve. Megépített meder ez, amelyben most kevés csergedezik az élet vízből, de amelyikben csodák történhetnek, ha felfakadnak a belső források.”